

Μακεδονικά

Vol 5, No 1 (1963)

Άγνωστα τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης: εξ ανεκδότητου εγγράφου της εν Αγίω Όρει Μονής Διονυσίου

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.781](https://doi.org/10.12681/makedonika.781)

Copyright © 2014, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1963). Άγνωστα τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης: εξ ανεκδότητου εγγράφου της εν Αγίω Όρει Μονής Διονυσίου. *Μακεδονικά*, 5(1), 1-14. <https://doi.org/10.12681/makedonika.781>

ΑΓΝΩΣΤΑ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΞ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΕΓΓΡΑΦΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΑΓΙΩ ΟΡΕΙ ΜΟΝΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

1. *Εισαγωγή.*

Τὰ ἀρχεῖα τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, χωρὶς βεβαίως νὰ εἶναι ἀνεξάντλητα, θὰ παρουσιάζουν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀκόμη ἐκπλήξεις εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τῶν. Ἡ τοπογραφία ἐξ ἄλλου τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης, παρ' ὅλας τὰς ἀξιολόγους ἐρεῦνας τῶν παλαιότερων μελετητῶν τῆς, ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ πολὺ ὀλίγον γνωστή. Ὅταν ὅμως πέραν τῶν γνωστῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ἡ ταύτισις γνωστῶν τοπογραφικῶν στοιχείων τῆς πόλεως, ἐμφανίζονται, εἰς ἔγγραφα π.χ. τῶν μονῶν τοῦ Ἁθῶ, καὶ ἐντελῶς νέα τοπογραφικὰ δεδομένα, τὸ πρᾶγμα ἀποκτᾷ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον.

Οὕτω τὸ θέρος τοῦ 1956, εὐρισκόμενος ὡς προσκυνητῆς εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὁρεὶ ἱερὰν μονὴν τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, εἶδον καὶ ἐφωτογράφησα βυζαντινὸν ἔγγραφο, τὸ ὁποῖον περιέχει τοπογραφικὰς περὶ τῆς Θεσσαλονίκης πληροφορίας, ἀναγομένας εἰς τοὺς δέκα τελευταίους χρόνους πρὸ τῆς ὀριστικῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1430.¹ Εἰς τὸ ἔγγραφο τοῦτο γυνὴ ἐκχωρεῖ εἰς τὴν μονὴν Διονυσίου προγονικὸν αὐτῆς μονύδριον, κείμενον ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἄγνωστον μέχρι τοῦδε εἰς ἡμᾶς. Ἐπὶ πλέον τὸ ἐκ κακῆς συντηρήσεως ἡρειπωμένον μονύδριον τοῦτο ἔκειτο εἰς συνοικίαν τῆς πόλεως διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔγγραφο ἀναφερομένην καὶ φέρουσαν πρωτότυπον ὄνομα.

Ἐπειδὴ τὰ δεδομένα ταῦτα τοῦ ἔγγραφου ἐπιτρέπουν καὶ ἄλλα σχετικὰ τοπογραφικὰ συμπεράσματα, αὐξάνεται τὸ περὶ αὐτοῦ ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς μελετητὰς τῆς βυζαντινῆς τοπογραφίας τῆς πόλεως. Διὰ τοῦτο προβαίνομεν κατωτέρω εἰς τὴν δημοσίευσιν καὶ μελέτην τοῦ ἐν λόγῳ ἔγγραφου.

2. *Τὸ ἔγγραφο. Περιγραφή καὶ κείμενον.*

Τὸ ἔγγραφο ἐστὶν πρωτότυπον ἀφιερωτήριον τῆς *Μαρίας Ἁγιορει-*

1. Τὸ ἔγγραφο προσέφερον εἰς ἡμᾶς πρὸς μελέτην ὁ λόγιος ἡγούμενος τῆς μονῆς, ἀρχιμανδριτῆς Γαβριὴλ Διονυσιάτης, τὸν ὁποῖον εὐχαριστοῦμεν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης.

τίσεως πρὸς τὴν ἱερὰν μονὴν τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ Σεπτεμβρίου 1420, ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ ἱερομνήμονος Θεσσαλονίκης Δημητρίου διακόνου τοῦ Χονδροχείλη.

Εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς (τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους) ἄνευ ἀριθμοῦ καταλόγου.¹

Εἶναι λεπτὴ περγαμνὴ διαστάσεων $0,27 \times 0,41$ μ., σύγκεται ἐξ ἐνὸς τεμαχίου καὶ φέρει ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τὴν νεωτέραν σημείωσιν: *κελλίου ἐν Θεσσαλονίῃ*.

Εἶναι γραμμέμον διὰ φαῖς μελάνης εἰς γραφὴν τῆς ἐποχῆς μετὰ συντομογραφιδῶν, ἀλλ' ἄνευ πολλῶν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων.

Φέρει κάτω ἀριστερὰ τὸν σταυρὸν τῆς προταγῆς μετὰ τοῦ σίγγου Μαρίας τῆς Ἁγιορείτισης. Ἔπονται τέσσαρες ὑπογραφαὶ μαρτύρων, γραμμέμαι διὰ διαφορετικῆς ἐκάστη χειρὸς, εἰς δύο παράλληλα ζεύγη. Προεβλέπετο καὶ ἡ ὑπογραφή πέμπτου μάρτυρος, μὴ παρουσιασθέντος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ εἰς τὴν ἀφειθεῖσαν θέσιν προταχθεὶς σταυρὸς. Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ἔγγραφου καὶ καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ πλάτος τοῦ κειμένου ἀπλοῦται διὰ μονοκονδυλιᾶς ἡ ὑπογραφή τοῦ ἱερομνήμονος Θεσσαλονίκης Δημητρίου διακόνου τοῦ Χονδροχείλη.

Τὸ ἔγγραφον εἶναι πρωτότυπον καί, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἀνέκδοτον.

Εἰς τοῦτο ἡ ἡλικιωμένη Μαρία ἡ Ἁγιορείτισσα ἀφιεροῖ τῇ συγκαταθέσει τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Συμεῶνος εἰς τὴν μονὴν Διονυσίου διὰ τοῦ καθηγουμένου αὐτῆς Δανιὴλ μονύδριον, τιμώμενον εἰς ὄνομα τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Τὸ μονύδριον τοῦτο, κείμενον εἰς τὴν συνοικίαν τῆς πόλεως, τὴν λεγομένην τοῦ Ὁμφαλοῦ, καὶ νοτιοδυτικῶς τῆς παλαιᾶς πυρκαϊστοῦ ἐβραϊκῆς συνοικίας, πλησίον δὲ τῆς λεωφόρου τῆς πόλεως, εἶχεν αὕτη ἐκ προγονικῆς κληρονομίας. Ἀπολέσασα λόγῳ ἀνωμάτων περιστάσεων τὴν πατρικὴν αὐτῆς παλαιὰν περιουσίαν, μόλις εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ συντηρῇ ἑαυτήν. Τούτου ἕνεκα τὸ μονύδριον ἐγκαταλειφθὲν εὑρίσκετο εἰς ἡρειπωμένην κατάστασιν καὶ μόνον ὁ ναὸς αὐτοῦ καὶ μικρὸν μέρος τῶν κελλίων ἀπέμεινεν, ἐνῶ ὅλον τὸ ὑπόλοιπον τῶν ἑρειπίων εἶχε κατατῆσει τόπος ἀφοδεύσεως διὰ τοὺς γείτονας. Διὰ νὰ σωθῇ ὁ ἱερὸς χώρος ἀπὸ τὸ μίασμα, παραδίδει αὕτη νῦν τὸ μονύδριον μετὰ μίᾳς προσαφιερωθείσης εἰς αὐτὸ γειτονικῆς οἰκίας εἰς τὴν μονὴν Διονυσίου, διὰ νὰ φροντίσῃ αὕτη εἰς τὸ ἐξῆς διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μονυδρίου καὶ διὰ νὰ μνημονεῦηται ἐν τῇ μονῇ τὸ ὄνομα τῆς δωρητριάς καὶ τῶν γονέων αὐτῆς.

Τὸ ἔγγραφον ὑπογράφουν ὡς μάρτυρες οἱ: *Δημήτριος Συναδηνὸς* — *Νικόλαος Ἀποκαΐχος* — *Δημήτριος Μαρμαρᾶς* — *Μανουὴλ Κανστρείσιος*. Οἱ ὑπογράφωντες μάρτυρες φέρουν πολὺ γνωστὰ ἐπίθετα βυζαντινῶν οἰκο-

¹ Τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς φυλάσσονται προσωπικῶς ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς.

γενειῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 14ον αἰ. *Συναδηνός*, ἔχων σχέσιν πρὸς τὴν μητρόπολιν τῆς Θεσσαλονίκης, μαρτυρεῖται τὸ 1327 ὁ «*Νικόλαος διάκονος τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καὶ ταβουλλάριος ὁ Συναδηνός*». ¹ Πασίγνωστος δὲ εἶναι ὁ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ζηλωτῶν τὸ 1342 ἐν Θεσσαλονίκῃ διοικητὴς τῆς πόλεως πρωτοστράτωρ Θεόδωρος ὁ Συναδηνός. ² *Ἀπόκαυχος* (ἢ *Ἀποκαῦχος*) Ἰωάννης (ὁ υἱὸς τοῦ Μεγάλου Λουκῆς Ἀλεξίου Ἀποκαίου) ἐλέγετο, ὡς γνωστόν, καὶ ὁ διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1345, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρήσας νὰ προσαγάγῃ τὴν πόλιν εἰς τὸν Καντακουζηνὸν εἶρε τραγικὸν τέλος κατὰ τὴν σφαγὴν τῶν εὐγενῶν. ³ *Μαρμαρᾶς* Γεώργιος, πρωτομαίστρω τῶν δομητόρων, ἀναφέρεται ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ 1322 καὶ 1327. ⁴ *Κανστρίσιος* καὶ *Μαρμαρᾶς* ὡς βυζαντινὰ ἐπίθετα ἐν Θεσσαλονίκῃ μαρτυροῦνται ἀκόμη τὸ 1415. ⁵

Τέλος κάτῳ τοῦ ἐγγράφου, ὡς ἐλέχθη, ὑπογράφει διὰ μονοκονδυλιᾶς ὁ ἱερομνήμων τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, διάκονος *Λημήτριος ὁ Χονδροχείλης*. Οὗτος εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἱερομνήμονα Χονδροχείλην, τὸν ἀναφερόμενον κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1420) εἰς τὸ Σημειωματᾶριον ἐνὸς ὑπαλλήλου τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. ⁶

Ἴδου τώρα τὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου:

† *Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Μαρία ἡ Ἁγιορείτισσα, ὑπερτελὴς οὖσα τὸν τῆς ἡλικίας χρόνον, κάτῳθεν δὲ τοῦ παρόντος* || ² *σταυροτύπως ἐπογράψαι ὀφείλουσα, τὸ παρὸν*

¹ Act. Zogr. 25, 127 καὶ 132. Τὸ ἐπόμενον ἔτος 1328 ὁ αὐτὸς Νικόλαος διάκονος ὁ Συναδηνός τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης προεβιάσθη εἰς πρωτέκδιον. Act. Chil. 117, 173. Τὸ 1339 ὑπογράφει ὡς μέγας σακελλάριος: Act. Chil. 129, 75.

² Καντακ. III, 38. Βόνν. II, 233, 9 κέ. Ὁ ὀστιάριος Θεσσαλονίκης Συναδηνός, πρὸς τὸν ὁποῖον γράφει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, εἶναι ἀγνώστου βαπτιστικοῦ ὀνόματος, ἔζη ὅμως ἐν Θεσσαλονίκῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος. Bl. P. E n e r e k i d e s, Der Briefwechsel des Mystikers Nikolaos Kabasilas. BZ 46 (1953). Ἔτ. 8, σ. 35. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου χρονολόγησις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Καβάσιλα (ἡμ. 8=1345) πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῆ. Bl. R. J. L o e n e r t z O. P., Chronologie de Nicolas Cabasilas. Orientalia Christiana Periodica 21 (1955), 205-231. Μιχαὴλ Συναδηνός, ἄρχων τῶν μοναστηρίων, μαρτυρεῖται ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ 1423: Σπ. Λάμπρος ἐν Νέφ. Ἑλληνομνήμονι Ζ' (1910), σ. 154.

³ Καντακ. III, 94. Βόνν. II, 578-80.

⁴ Act. Chil. 84, 64 καὶ 85, 22. Act. Zogr. 25, 72.

⁵ Εὐθυμίου Διονυσιάτου-Στ. Π. Κυριακίδου, Ἐγγραφα τῆς μονῆς Διονυσίου ἀφορῶντα εἰς ἀγνώστους ναοὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Μακεδονικά 3 (1955), σ. 364/5.

⁶ S. K u g é a s, Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike. BZ 23 (1914-1920), S. 145: «...ἔδοκέ μοι ὁ ἱερομνήμων ὁ Χονδροχείλης διὰ τοῦ ἀνεψιῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Μάζαρη νομίματα ἐν ἡμῖν...».

¹ Ἁγιορείτισσα

ἀφιερωτήριον ἐνυπόγραφον ἔγγραφον τίθημι καὶ ποιῶ ὅλη ψυχῇ καὶ διαθέσει καρδίας, γνώμη, ἀποδοχῇ || ³ καὶ τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν ἀδθέντου καὶ δεσπότου, τοῦ θειοτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ἐπερίτιμον καὶ ἐξάρχου πάσης Θετταλίας κῦρ Συμεών, || ⁴ πρὸς σε τὸν δσιώτατον ἐν ἱερομονάχοις καὶ καθηγούμενον τῆς σεβασμίας καὶ ἱεῖρας βασιλικῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς, τῆς εἰς ὄνομα μὲν τιμωμένης τοῦ τιμίου || ⁵ ἐνδόξου Προφῆτου Προδρομόου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ἐπικεκλημένης δὲ τοῦ κῦρ Διονυσίου, κῦρ Δανιήλ, καὶ διὰ σοῦ πρὸς τὴν τοιαύτην σεβασμίαν μονὴν καὶ || ⁶ τὸ μέρος ἅπαν αὐτῆς, ἐκουσίως, ἀβιάστως, ἀμεταμελήτως, μετὰ μεμελετημένον σκοποῦ καιρικῆς τε διασκέψεως καὶ πολλῆς ὄτι τῆς προθυμίας χάριτι Χριστοῦ. || ⁷ Ἐπειδὴ γὰρ ὑπὸ τε τῆς ἀνωμαλίας καὶ καιρικῆς στενωπέσεως τῶν πραγμάτων εἰς τοσαύτην ἔνδειαν κατήγησα ἐκ πλούτου καὶ δόξης καὶ εὐημερίας, ὡς μήτε εαυτὴν || ⁸ δύνασθαι ἐξοικονομεῖν ὡς δεῖ, μήτε τῶν προσόντων μοι γονικῶν ἐπιμελεῖσθαι κτημάτων, ὧν ἔστι καὶ τὸ ἐν τῇ γειτονίᾳ τοῦ Ὀμφαλοῦ διακειόμενον πρὸς δύσιν καὶ || ⁹ μεσημβρίαν κείμενον τῆς παλαιᾶς πυρκαϊστοῦ Ἐβραΐδος, ἐλεύθερον παντοίου βάρους ἐπιτελεσματικοῦ, κελλύδριον εἰς ὄνομα τιμώμενον τῶν ἁγίων μεγάλων || ¹⁰ Μαρτύρων Τεσσαράκοντα, τοῦτο γὰρ πολλῶν πλείω τῶν ἄλλων ὑπέστη τὴν βλάβην καὶ τὴν καταφθοράν, κείμενον ἀρτίως, ὡς ὁρᾶται, ἐν ἀσήμεφ τόπῳ καὶ οἰοεὶ τῆς || ¹¹ λεωφόρου μέσον, ὅφ' οὗ τὸ πλεῖστον μέρος τὸ μὲν τῇ συνεχεῖ τῶν κατὰ καιροὺς ὑδάτων φορᾷ σαθρωθὲν πέπιτακε, τὸ δὲ τῇ κακῇ προαιρέσει τῶν πλησιογειτονοῦντων καὶ τῶν || ¹² τὰ μάλιστα διατριβόντων κατεχαλάσθη καὶ μέρος τι μετὰ τοῦ ναοῦ ὑπελείφθη, ὃ καὶ τὴν πῶσιν τάχιστα ἀπειλεῖ καὶ σχεδὸν τῇ πόλει πάση κοινὸν ἀφοδευτήριον ὡς || ¹³ ἔρημον γέγονε καὶ κόπρον καὶ δυσωδίας μεστόν ἔστι τὸ καθόλου. τούτου χάριν, ἐπειδὴ τὰ μὲν ἄλλα μοι προσόντα πάντα, εἰ καὶ οἴχησαν, οὐδὲν θαναμαστόν. τοῦ παρόντος || ¹⁴ γὰρ αἰῶνος καὶ τῆς παρουσίας ζωῆς εἰσίν, ὃ δὲ τοῦ Θεοῦ ἀποκεκομμένος ἅγιος οἶκος, ἔὰν μὲν ἐξ ἀμυδρᾶς πως ἡμετέρας ἀμελείας ἐρημωθῆ καὶ καταπάτημα γένηται, λόγον ὀφείλω || ¹⁵ ἀποδώσαι ὑπὲρ τούτου τῷ φοβερῷ κριτῇ Θεῷ, ἵνα δὲ μὴ τοιαύτης καταδίκης ὑποστήσωμαι παρὰ Θεῷ, σκοπὸν εἶχον παραπέμψαι τοῦτο πρὸς τινα τῶν θεοφιλῶν, ὥστε || ¹⁶ παραλαβὼν πᾶσαν σπουδὴν ἐνδείξει ὑπὲρ τῆς συστάσεως αὐτοῦ καὶ ὄσαι ὄραι οὐ διέλειπον τὸν αὐτὸν ἔχειν σκοπὸν κατὰ νοῦν, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς ἰδίους ὀφθαλμοῖς ἔδωκα ποτὲ νυσταγμὸν ἀνιχνεύουσα, εἴ που ἐδρίοκεται τι πρόσωπον θεοφιλὲς καὶ πρὸς σύστασιν τοῦ ναοῦ τούτου, πλὴν διὰ τὸ εἶναι τὸ καλὸν ἀπανταχοῦ ὀπάνιον, ἕως ἄρτι τὸ κατὰ || ¹⁸ τὴν ἐμὴν θέλησιν οὐκ εὐδῶσα πληρῶσαι, ὅθεν καὶ ἤσχαλλον. ἀρτίως δὲ εὐδοκίᾳ Θεοῦ διὰ πρεσβει-

⁶ πολῆς¹⁴ ἀποκεκομμένος¹⁶ διέλλειπον¹⁷ καλλόν¹⁸ ἤσχαλον

ὦν τῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τὰ αὐτῶν αἵματα ἐκχεάντων Μαρτύρων || ¹⁹ μεγάλων ἁγίων Τεσσαράκοντα εὗρον σὲ αὐτὸν παρ' ἐλπίδα τοιοῦτον, ἅγιον, ἐνάρετον καὶ ὄλον τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, ὡς παρὰ πᾶσι μεμαρτύρηται, παραδίδωμί σοι τὸ τοιοῦτον || ²⁰ κελλίον ἀπὸ τοῦ νῦν μετὰ γε τοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἀνώγειο ετοιμοκαταπίπτου οἰκήματος, ὅπερ ἀπὸ πλησίον ἐξωνησαμένη πρὸ ὀλίγου προσαφίερωσα τῷ ἁγίῳ ναῶ τούτῳ || ²¹ καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν παραδίδωμί σοι ταῦτα μετὰ πάσης τῆς δεσποτείας αὐτῶν καὶ ὧν ἔχουσι δικαίων πάντων καὶ προνομίων παλαιῶν τε καὶ νέων, ἅπερ || ²² καὶ παραλαβὼν ὀφείλεις σὺν παντὶ τῷ μέρει τῆς μονῆς ἀνοικοδομησαὶ κατὰ τὸ δυνατόν καὶ εἰς τὴν προτέραν ἀνάκλησιν καὶ ἐμφέριαν ἐπαναγαγεῖν, || ²³ ὥστε καὶ τὸ θεῖον ὑμνεῖσθαι καὶ μοναδικὸν καταγώγιον, εἰ δυνατόν, γενέσθαι, συνεργεῖα τοῦ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον οἰκονομοῦντος Θεοῦ, καὶ οὕτω κατέχει <ν> ταῦτα, δηλαδή || ²⁴ τὸ κελλίον καὶ τὸ οἶκημα, μεθ' ὧν ἔχουσι δικαίων καὶ προνομίων κυρίως, δεσποτικῶς, ἐξουσιωδῶς, ἀναφαιρέτως τε καὶ ἀναποσπάστως ἀπ' ἐμοῦ καὶ παντὸς ἄλλου || ²⁵ προσώπου συγγενικοῦ μου ἢ καὶ ἄλλοτρίου, ἄδειαν ἔχουσα ποιεῖν τὰ δοκοῦντα αὐτῇ πρὸς σύστασιν καὶ διαμονὴν αὐτῶν ἀεμποδίστως ἀπ' ἐμοῦ, ἅπαξ γὰρ || ²⁶ ἐξέστην τῆς τούτων δεσποτείας καὶ μηδὲ ἔχρος ποδὸς τὸ σύνολον παρυποκρατήσασα εἰς ἐμαντήν, προσαφίερωσα τῷ Θεῷ τὸ πᾶν χάριν μνήμης ἐμοῦ || ²⁷ καὶ τῶν γονέων μου, ὧν τὰ ὀνόματα γραφῆναι ὀφείλουσι τῷ ἱερῷ τῆς μονῆς βρεβίῳ, ὡσὰν διηνεκῶς μνημονεύονται, ὁπόταν τὸ θεῖον ἐξευμενίζηται. ταῦτα || ²⁸ οὕτω συμφωνήσασα καὶ οὕτω διαπράξασα μετὰ πολλῆς διαθέσεως καὶ μελέτης καὶ προσοχῆς ὀφείλουσιν ἔχειν τὸ στέργον παρ' ἐμοῦ, τοῦ μέρους μου || ²⁹ παντός, ἐμοῦ καὶ ζωῆς καὶ τελευτησάσης, καὶ παντὸς ἐτέρου προσώπου. εἰ δ' ἴσως τοῦ καιροῦ τρέχοντος ἢ ἐγὼ αὐτῇ ἐπηρεῖα δαίμωνος πειραθῶ ἀνατρέψαι || ³⁰ τὴν παροῦσαν μου ἀφιέρωσιν, ἣν πεποίηκα κατὰ θεοφιλῆ σκοπὸν, ἢ τις τῶν ἐμῶν κατὰ γένους προσηκόντων ἢ τῶν ἄλλοτρίων, ἴνα κἄν ὁποῖος γε καὶ εἴη || ³¹ ὁ πειραθεὶς ἀνατρέψαι τὴν παροῦσαν προᾶξιν, βουλόμενος τὸ κελλίον ἀποσπᾶσαι ἀπὸ τῆς μονῆς, οὐ μόνον οὐκ εἰσακούεσθαι ὀφείλει, ἐφ' οἷς || ³² ἂν λέγειν ἔχει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται τὴν παρὰ Στωῖς τοῦ Θεοῦ ὀργὴν τε καὶ ἀγανάκτησιν διὰ τὴν τοιαύτην ἀναίδειαν. ὁ τοιοῦτος γὰρ πρῶτον || ³³ ὀφείλει συνδιασκεψάμενος, ὁποῖον τὸ κελλίον γέγονεν ἐρημωθὲν ὑπὸ τῆς ἐμῆς ἀδυναμίας ἢ καὶ θανάμιας ἴσως καὶ μετὰ ποίας οἰκονομίας ἐν τίνι || ³⁴ παρέπεμψα, καὶ οὕτω κινήτω εἰ λέγειν ἔχει τινὰ λόγον, ὃν οὐδὲ λέγειν ἔχει, εἰ δὲ καὶ λέγειν ἔχει, ἐπήρεια μόνον ὀφείλουσιν εἶναι τὰ || ³⁵ προτεινόμενα καὶ ἕξω παντὸς ἀγαθοῦ σκοποῦ. τούτου γὰρ χάριν καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον ἐγεργόνει ἐνώπιον

²⁴ ἐξουσιωδῶς ²⁷ βρεβίῳ ²² ἐμφέριαν ²⁸ πολῆς ²⁹ δαίμωνος ³⁰ θεοφιλεῖ

Γνώμη καὶ ἀποδοχῇ καί... τοῦ θειοτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης... κῆρ Συμεῶν... (στ. 3) ἐγένετο ἡ δωρεὰ τῆς Μαρίας. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Συμεῶν δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴ. Ὁ προκατόχος αὐτοῦ Γαβριὴλ μαρτυρεῖται διὰ τελευταίαν φορὰν τὸν Μάιον τοῦ 1416.¹ Ἡ πρώτη μαρτυρία τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Συμεῶν εἶναι κατὰ μὲν τὸν L. Petit τοῦ ἔτους 1425,² ὑπάρχει ὁμως ἀκόμη παλαιότερα μαρτυρία περὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ μητροπολίτου τούτου, τοῦ ἔτους 1420.³ Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ ἔτους 1416 (τελευταία μαρτυρία περὶ Γαβριὴλ) καὶ τοῦ ἔτους 1420 (πρώτη μαρτυρία περὶ Συμεῶν) ὑπάρχει κενόν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ καλύπτουν ἢ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Γαβριὴλ ἢ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Συμεῶν ἢ νὰ μοιράζεται τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα μεταξὺ τῶν δύο ἀρχιερατειῶν, ἀφοῦ ἐν τῷ Συνοδικῷ τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης οὐδὲν ἄλλο ὄνομα μητροπολίτου παρεμβάλλεται μεταξὺ τῶν δύο τούτων μητροπολιτῶν.⁴ Οὕτω τὸ ἐγγραφοὺν ἡμῶν ἐπιβεβαιοῖ τὴν κατὰ προσέγγισιν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου αὐτῆς χρονολογηθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Σημειωματαρίου τοῦ ἀγνώστου ὑπαλλήλου τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης⁵ καὶ πιστοποιεῖ ὀριστικῶς ὅτι τὸν Σεπτέμβριον τοῦλάχιστον τοῦ 1420 εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης ἐκάθητο ἡδη ὁ Συμεῶν, παραμείνας, ὡς γνωστόν, εἰς τοῦτον μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1429 καὶ ἀποθανὼν ἕξ μῆνας πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1430.⁶

Ὁ Δανιὴλ, ὁ καθηγούμενος τῆς μονῆς Διονυσίου (στ. 5), ἀναφέρεται καὶ εἰς πρόσταγμα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου Δ' τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ (1412 - 1429) διὰ τὴν μονὴν Διονυσίου τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1416.⁷

Τὸ ἐν τῇ γειτονίᾳ τοῦ Ὁμφαλοῦ διακείμενον (μονύδριον, στ. 8). Γειτονία λεγομένη τοῦ Ὁμφαλοῦ ἐν Θεσσαλονίκη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς

¹ Ἐν ἐγγράφῳ, δημοσιευθέντι ἐν τῷ περιοδικῷ Γρηγόριος Παλαμᾶς 1 (1917), σ. 41-45. Πρβ. V. Laurent, Le métropolitte de Thessalonique Gabriel (1397 - 1416/19) et le couvent de la Née Monή. Ἑλληνικά 13 (1954), σ. 250 καὶ σημ. 7.

² L. Petit, Le Synodicon de Thessalonique. Échos d' Orient 18 (1916-1919), σ. 250.

³ Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 26 σημείωμα τοῦ ἀναφερθέντος Σημειωματαρίου ἐνὸς ὑπαλλήλου τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Τὸ σημείωμα χρονολογεῖ ὁ ἐκδότης αὐτοῦ ὡς τοῦ ἔτους 1420.

⁴ L. Petit, Le Synodicon etc., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 240 καὶ σ. 245.

⁵ Βλ. τὴν ἀνωτέρω σημείωσιν 2.

⁶ L. Petit, Le Synodicon etc., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 250.

⁷ Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München 1948. Textband. Nr. 27, 13 u. 24.

χρόνους πρώτην φοράν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐνταῦθα ἀναφέρεται. Αἱ συνοικίαι τῆς βυζαντινῆς πόλεως ὀνομάζοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ναοῦ, πέραξ τοῦ ὁποίου ἐξετείνοντο.¹ Ματαίως ὅμως θὰ ἀνεζητήη τις βυζαντινὸν ναὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ὀνομαζόμενον οὕτω. Τὸ ὄνομα ἐν τούτοις χαρακτηρίζει πρᾶγματι τὴν θέσιν ἐν μεγάλῳ ναοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως καὶ διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὴν πληροφορίαν διέσωσεν ὁ ἀείμνηστος Πέτρος Παπαγεωργίου, ὅστις λέγει ὅτι «κατὰ δημώδη ἐν Θεσσαλονίκῃ λόγον» ὁ εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως εὐρισκόμενος ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου κατεῖχε τὸν ὀμφαλὸν τῆς παλαιᾶς πόλεως. Ἴδου οἱ λόγοι τοῦ Παπαγεωργίου: «Τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων τοῦ χρόνου φθορῶν γενναῖον ἡμῖν περιεσώθη ἀντάλλαγμα (ὁ ναὸς δηλαδὴ τοῦ Ἁγίου Παπαγεωργίου), ὁ τὸν ὀμφαλὸν, κατὰ δημώδη ἐν Θεσσαλονίκη λόγον, τῆς νῦν παλαιᾶς πόλεως κατέχων».² Ἡ λαϊκὴ λοιπὸν ἔκφρασις ὀνόμαζεν ἀκόμη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Παπαγεωργίου «ὀμφαλὸν» τὸ κέντρον τῆς παλαιᾶς πόλεως, ὅπου εὐρίσκειτο ἡ μεγάλη βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τοῦτο εἶναι κατανοητόν, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀμέσως νοτιώτερον τῆς βασιλικῆς ἠνοίγετο ἀνέκαθεν ὁ μόνος ἀνοικτὸς χῶρος εἰς τὸ κέντρον τῆς παλαιᾶς πόλεως, ἡ πλατεία τῆς ῥωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς κατόπιν Ἀγορᾶς.³ Ὁ χῶρος οὗτος προσωμοιάζετο πρὸς ὅπην ἐντὸς τῆς μάξης τῶν ἐντὸς τῶν τειχῶν συνωθουμένων οἰκῶν καὶ ἠδύνατο προσφυῶς νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὀμφαλὸς τῆς πόλεως. Γειτονία λοιπὸν τοῦ Ὄμφαλοῦ τὸ 1420 ἐν Θεσσαλονίκῃ ἦτο, λίαν πιθανῶς, ἡ πρὸ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ περὶ τὸ ἄνοιγμα τῆς βυζαντινῆς Ἀγορᾶς (σημερινῆς Πλατείας δικαστηρίων) συνοικία.

Πρὸς δύσιν καὶ μεσημβρίαν κείμενον τῆς παλαιᾶς πυρκαϊστού

¹ Οὕτω π.χ. «γειτονία Ἀχειροποιήτου» περὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀχειροποιήτου. Βλ. Dölger, Schatzkammern. Nr. 111, 15 (1920). Οὕτω καὶ «γειτονία Ἀσωμάτων» περὶ τὴν σημερινὴν Ροτόνταν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Βλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων καὶ ἡ Rotonda τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης. Ἑλληνικά 13 (1954), σ. 37 κέ.

² Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. ΒΖ 17 (1908), σ. 328. Τὸ ὄνομα «ὀμφαλὸς» προφανῶς δὲν εἶναι τρόπος ἐκφράσεως τοῦ Παπαγεωργίου, ἀλλὰ λέξις τοῦ εἰδικῶς ἐν Θεσσαλονίκῃ «δημῶδους λόγου», ὅστις ἐχρησιμοποιοῖ τὴν λέξιν ὀμφαλός, προκειμένου περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἐλεγε δηλαδὴ ὁ λαὸς ὅτι ὁ ναὸς ἔκειτο εἰς τὸν ὀμφαλὸν τῆς πόλεως, εἰς τὸ μέρος τουτέστιν τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο κοινῶς ὀμφαλός.

³ Περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς Ἀγορᾶς βλ. Χ. Ι. Μακαρόναν, ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 6 (1950), 304, σημ. 1. (Μνημόσυνον Ν. Γ. Παπαδάκι).

ἔβραϊδος (στ. 9)... καὶ οἶονεὶ τῆς λεωφόρου μέσον (στ. 11). Τὸ ὑπὸ τῆς δωρητορίας εἰς τὴν μονὴν Διονυσίου ἀφιερούμενον μονύδριον ἔκειτο συνεπῶς νοτιοδυτικῶς μιᾶς παλαιᾶς ἔβραϊκῆς συνοικίας, ἣ ὅποια τὸ 1420 ἦτο κατεστραμμένη ὑπὸ πυρκαϊᾶς. Ἡ πρὸ τοῦ 1420 καταστραφεῖσα παλαιὰ αὕτη ἔβραϊκὴ συνοικία τῆς πόλεως εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα. Ἐβραϊκαὶ συνοικίαι ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπῆρχον, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος εἰς πλείονα τοῦ ἐνός, καὶ δὴ ἐκ τῶν νοτιωτέρων καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, μέρη τῆς πόλεως.¹ Αἱ συνοικίαι ὅμως αὗται ἦσαν σχετικῶς νεώτεραι καὶ ἐχρονολογοῦντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀφίξεως εἰς Μέσην Ἀνατολὴν τῶν ἐξ Ἰσπανίας κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἐκδιωχθέντων Ἐβραίων. Τὸ 1420 δὲν εἶχον ἔλθει ἀκόμη εἰς Θεσσαλονικὴν οἱ ἐξ Ἰσπανίας Ἐβραῖοι καὶ ἡ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἐγγράφῳ ἔβραϊκὴ συνοικία εἶναι παλαιότερα τῆς ἀφίξεως αὐτῶν, κατοικουμένη ὑπὸ τῆς ἔβραϊκῆς μειονότητος τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς.² Ποῦ ὅμως ἀκριβῶς ἐν τῇ πόλει εὐρίσκετο ἡ παλαιότητα αὕτη συνοικία τῶν βυζαντινῶν Ἐβραίων; Μέχρι τοῦδε οὐδεμία εἰκασία ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστη-

¹ Βλ. προχειρῶς Θεοχαρίδου, Ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων κτλ., ἐνθ' ἄνωθ. σ. 61. Πρβ. καὶ O. T a f r a l i, Topographie de Thessalonique. Paris 1913, σ. 145 καὶ σημ. 4, ὅπου γίνεται λόγος περὶ «παλαιᾶς ἔβραϊκῆς συνοικίας» παρὰ τὸν χῶρον τοῦ βυζαντινοῦ Ἰπποδρόμου. Πόσον παλαιᾶς; Ἡ πληροφορία εἶναι τοῦ 18ου αἰῶνος.

² Ἐβραῖοι, ὄχι τόσον πολυαριθμοί, ὅσον ἀργότερον, ὑπῆρχον εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὴν πόλιν. Εἰς ἔβραϊκὴν Συναγωγὴν τῆς πόλεως ἐδίδαξεν ὁ Ἀπόστολος καὶ ὁμοεθνεῖς αὐτοῦ Ἐβραῖοι προκάλεσαν τὰς ταραχὰς τοῦ ὄχλου καὶ τὴν διώξιν τοῦ Ἀποστόλου. (Πράξεις, κεφ. 17, 1 - 6). Οἱ ἴδιοι Ἐβραῖοι κατεδίωξαν κατόπιν καὶ τὴν μικρὰν νεοπαγῆ χριστιανικὴν κοινότητα τῆς πόλεως. (Ἐπιστ. πρὸς Θεσσαλ. Α', κεφ. 2, 14. Β' κεφ. 1, 4). Κατωτέρω θὰ κάμωμεν λόγον περὶ ἐπιγραφῆς, εὐρεθείσης ἐν Θεσσαλονικῇ καὶ μαρτυρούσης τὴν ὑπαρξίν ἔβραϊκῆς Συναγωγῆς ἐν τῇ πόλει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος. Τὸν 7ον αἰῶνα ἀναφέρονται «παῖδες Ἐβραίων» ἐν Θεσσαλονικῇ. Βλ. M i g n e, P G τ. 116, στ. 332 ἐν τέλει. Τὸν 12ον αἰῶνα ὁ Benjamin de Tudèle εὗρε περὶ τοὺς 500 Ἐβραίους ἐν Θεσσαλονικῇ. (O. T a f r a l i, Thessalonique au XIVe siècle. Paris 1913, σ. 39 σημ. 6). Ὁ δὲ μητροπολίτης Εὐστάθιος εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Πατριάρχην ὁμιλεῖ περὶ Ἐβραίων, ἐγκαταλειψάντων τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν συνοικίαν καὶ ἐπεκταθέντων εἰς ἐγκαταλειμμένας χριστιανικὰς οἰκίας καὶ ἀδέσποτα οἰκόπεδα καταστραφέντων ἀκινήτων (ἐρημοτόπια). (E u s t a t h i i, Opuscula. Ed. T h. L. F. T a f e l. Francoforti ad Moenum 1832. Epist. λβ' [σ. 339/40]), ἐάν βεβαίως ἡ ἐπιστολὴ εἶναι πράγματι τοῦ Εὐσταθίου (βλ. Κ. Κ ρ ο υ μ π ᾶ χ ε ρ, Ἰστ. Βυζαντ. Λογοτ. Μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου. Ἀθῆναι 1900, τόμ. Β' σ. 267), ὅποτε καὶ μόνον πρόκειται περὶ τῆς Θεσσαλονικῆς, ἀφοῦ εἰς τὴν ἐπιστολὴν δὲν ἀναφέρεται ἡ πόλις οὔτε καθορίζεται ἡ θέσις τῆς ἔβραϊκῆς συνοικίας. Πάντως τοιαῦτα ἐρημοτόπια καὶ κεναὶ χριστιανικαὶ οἰκίαι δικαιολογοῦνται ἐντὸς τοῦ στενοῦ χῶρου τῆς περιτειχισμένης πόλεως μόνον μετὰ τὰς καταστροφὰς τῶν ἀλώσεων τοῦ 904, τοῦ 1185 καὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ζηλωτῶν τοῦ 1342-1349. Ἡ δευτέρα χρονολογία συμπίπτει μὲ τὸς χρόνους τοῦ Εὐσταθίου. Περὶ ἐ-

ριχθῆ. ¹ Νῦν τὸ ἔγγραφο ἡμῶν ἐπιτρέπει τὴν μετὰ πολλῆς πιθανότητος τοποθέτησιν αὐτῆς. Νοτιοδυτικῶς τῆς παλαιᾶς ταύτης ἑβραϊκῆς συνοικίας καὶ πολὺ πλησίον τῆς λεωφόρου, τῆς σημερινῆς δηλαδὴ Ἐγνατίας ὁδοῦ, ² τόσον δὲ πλησίον, ὥστε ἐν τῇ ἐρειπώσει καὶ ἀπομονώσει αὐτοῦ νὰ φαίνεται ὡς εὐρισκόμενον εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἔκειτο κατὰ τὴν ἀνωτέρω φράσιν τοῦ ἐγγράφου ἡμῶν τὸ μονύδριον τῆς δωρητρίας. Ἀλλὰ τὸ μονύδριον τοῦτο εἶδομεν ὅτι εὐρίσκειτο καὶ ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Ὀμφαλοῦ, ἐν τῇ νοτίως δηλαδὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀνοιγομένη βυζαντινῇ Ἀγορᾷ. Συνεπῶς καὶ ἡ βορειοανατολικῶς τοῦ μονυδρίου κειμένη παλαιὰ ἑβραϊκὴ συνοικία θὰ εὐρίσκειτο παρὰ τὴν συνοικίαν τοῦ Ὀμφαλοῦ καὶ μετὰ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς λεωφόρου, δηλαδὴ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ. Περὶ τὴν βυζαντινὴν λοιπὸν Ἀγορὰν καὶ σημερινὴν Πλατείαν δικαστηρίων κατόικουν οἱ βυζαντινοὶ Ἑβραῖοι τῆς πόλεως.

Εἰς ποίαν ὁμως ἐκ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ τετραγώνου τῆς Ἀγορᾶς πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν παλαιὰν ταύτην ἑβραϊκὴν συνοικίαν; Ἡ τετράγωνος Πλατεία τῆς Ἀγορᾶς εἶχε καὶ ἔχει ὡς πλευρὰς ἀπὸ Βορρᾶ μὲν τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἀπὸ Νότου δὲ τὴν βυζαντινὴν λεωφόρον ἢ σημερινὴν Ἐγνατίαν ὁδόν. Θέσις λοιπὸν διὰ μίαν συνοικίαν παρὰ τὴν Ἀγορὰν ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἢ δυτικὴν πλευρὰν αὐτῆς. Εἰς τὴν δυτικὴν ὁμως πλευρὰν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς σημερινῆς Παναγίας τῶν Χαλκῆων εὐρέθη ἡ δὶγλωσσοῦς ἑλληνοεβραϊκὴ ἐπιγραφή παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία προδίδει τὴν ποτε ὑπαρξίν ἑβραϊκῆς Συναγωγῆς εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην. ³ Ἡ

βραϊκῆς κοινότητος ἐν Θεσσαλονίχῃ τὸ 1337 μὲ ἴδιον μάλιστα δικαστὴν βλ. F. r. D ö l g e r, Zur Frage des jüdischen Anteils an der Bevölkerung Thessalonikes im XIV. Jahrhundert. The Joshua Starr memorial Volume. New York 1953, p. 129-133. (Jewish Social Studies, Publication Vol. 5). Ἱστορίαν τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης ἔγραψεν ὁ J o s. N e h a m a, (Histoire des Israelites de Salonique. Τόμ. 1-3. Salonique 1935/36), ἔργον δημοσιογραφικοῦ μάλ-
λον ζήλου.

¹ Πρβ. O. T a f r a l i, Thessalonique au XIVe siècle. Paris 1913, σ. 40 καὶ σημ. 1. T o ὗ α ὗ τ ο ὗ, Topographie de Thessalonique. Paris 1913, σ. 145.

² Περὶ Ἐγνατίας ὁδοῦ βλ. X. I. M a κ α ρ ὄ ν α, Via Egnatia and Thessalonike. Reprinted from the Studies presented to David Moore Robinson. Ἄ λ. Ν. Δ ἔ τ σ α, Αἱ κυριώτεροι ὁδοὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Γέρας Ἀνωτίου Κεραμοπούλου. Ἀθῆναι 1953, σ. 568-572. (Δημοσιεύματα Ἐτ. Μακεδον. Σπουδῶν. Σειρὰ φιλολογικῆ καὶ θεολογικῆ ἀριθ. 9).

³ Ἀνακοίνωσις καθηγ. Σ τ ρ α τ ῆ Π ε λ ε κ ῖ δ η ἐν τῷ 9ῳ Διεθνῆ Βυζαντινολογικῷ Συνεδρίῳ (12-19 Ἀπριλίου 1953). Σύντομος περίληψις μετὰ φωτογραφίας τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὰ Πεπραγμένα τοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α'. Ἀθῆναι 1955, σ. 508, πίν. 84.

Συναγωγή βεβαίως ἦτο πολὺ παλαιά, κτισθεῖσα «πιθανῶς πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' καὶ ἐντὸς τοῦ δ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Νεαπόλεως σοφιστοῦ ἢ ρητοροδιδασκάλου Σιρικίου».¹ Ἡ ὑπαρξίς παλαιοτάτης ἑβραϊκῆς Συναγωγῆς προϋποθέτει καὶ τὴν ὑπαρξίν παλαιοτάτης ἑβραϊκῆς συνοικίας περὶ αὐτὴν εἰς τὴν δυτικὴν ταύτην πλευρὰν τῆς Ἁγορᾶς. Εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα αἰῶνας περὶ τὴν θέσιν τοῦλάχιστον, ἐὰν δὲν ἐσφύζετο πλέον κτήριον,² τῆς παναρχαίας Συναγωγῆς θὰ ἐξηκολούθει νὰ συγκεντροῦται, λόγῳ τοῦ δυσμεταβλήτου αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἡ ἑβραϊκὴ συνοικία. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔγγραφο ἡμῶν, ἀναφέρον παλαιὰν ἑβραϊκὴν συνοικίαν, διὰ τῆς μνείας τοῦ Ὀμφαλοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν Ἁγορὰν, εἶναι φυσικὸν νὰ κατευθυνθῶμεν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ταύτης, ὅπου ἡ ἀρχαία Συναγωγή, διὰ νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἑβραϊκὴν συνοικίαν τοῦ ἔγγραφου, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀνατολικήν, ὅπου οὐδεμία ἔνδειξις περὶ ἑβραϊκῆς συνοικίας ὑπάρχει. Ἡ πρὸ τοῦ 1420 λοιπὸν ὑπὸ πυρκαϊᾶς καταστραφεῖσα βυζαντινὴ ἑβραϊκὴ συνοικία εὐρίσκετο λίαν πιθανῶς εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς βυζαντινῆς Ἁγορᾶς ἢ τῆς σημερινῆς Πλατείας δικαστηρίων καὶ βορειότερον τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς σημερινῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶων. Βορειότερον ὅπωςδῆποτε, διότι μεταξὺ τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶων καὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ δὲν ὑπάρχει χωρὸς διὰ μίαν συνοικίαν.

Κελλύδριον εἰς ὄνομα τιμώμενον τῶν ἁγίων μεγάλων Μαρτύρων Τεσσαράκοντα (στ. 9/10). Τὸ καθολικὸν λοιπὸν τῆς μικρᾶς μονῆς τῆς δωρητρίας ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Παρὰ τὴν κατερείπωσιν τῶν κελλίων καὶ τῶν ἄλλων προσκτισμάτων τοῦ μονηδρίου ὁ

¹ Βλ. τὴν ἀνωτέρω ἀναφερομένην περίληψιν εἰς τὰ Πεπραγμένα τοῦ 9ου Συνεδρίου.

² Κατὰ τὴν ἰδρυτικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Χαλκῶων οὗτος ἰδρύθη εἰς «βέβηλον τόπον». Βλ. τὴν ἐπιγραφὴν εἰς Δ. Ε. Εὐάγγελιδῆ, Ἡ Παναγία τῶν Χαλκῶων. Ἐκδόση Ἐταιρείας τῶν Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη 1954, σ. 10: «Ἀφιερῶθη ὁ πρὶν βέβηλος τόπος εἰς ναὸν περίβλεπτον τῆς Θεοτόκου...». Τοῦτο ἡρμηνεύθη: «σὲ μέρος ὅπου θὰ ὑπῆρχε ἴσως κάποιο ἀρχαῖο κτήριο». (Εὐάγγελιδῆ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 5). Ἡ ὀνομασία «βέβηλος» ὑποδηλοῖ θρησκευτικὴν μισαλλοδοξίαν καὶ τὸ «ἀρχαῖο κτήριο» θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο εἰδωλοατρικὸς ναὸς καὶ οὐχὶ ἑλληνιστικὸν ἢ ὁμαϊκὸν οἰκὸδόμημα, ὡς αἱ στοαὶ τῆς Ἁγορᾶς π.χ. Καθημερινῆς χρήσεως δημόσιον κτήριον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ κατ' ἐξοχὴν βέβηλος τόπος. Δὲν εἶναι ὁμως πιθανὸν νὰ διετηρεῖτο ἐν τῇ πόλει εἰς τόσον προχωρημένους χριστιανικοὺς αἰῶνας καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου αἰῶνος, ὅποτε ἰδρύθη ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶων, εἰδωλοατρικὸς ναὸς εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην. Δὲν θὰ ἠδύνατο τὸ ἀρχαῖον τοῦτο κτήριο νὰ ἦτο ἀκριβῶς ἡ παναρχαία ἑβραϊκὴ Συναγωγή, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἀναφερθεῖσα ἐπιγραφὴ εὐρέθη πλησίον τοῦ ναοῦ; Ὡς βέβηλος λοιπὸν τόπος χαρακτηρίζεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ θέσις τῆς παναρχαίας ἑβραϊκῆς Συναγωγῆς καὶ ἴσως νεώτερον ἐπ' αὐτῆς κτήριο, κατεδαφισθὲν τὸν 11ον αἰῶνα,

κεντρικός ναός αὐτοῦ διετεθεῖτο τὸ 1420 ἀκόμη ἀκέραιος. Ἡ μὴ Διονυσίου, παραλαμβάνουσα τὸ μονύδριον, θὰ ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀνοικοδομήσῃ ἰδίους ἐξόδους τὰ πεπτωκότα καὶ νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὰ ἠρειπωμένα μέρη αὐτοῦ. Ἡ δωρητρία ὀμιλεῖ περὶ *κελλυδρίου* (στ. 9) ἢ *κελλίου* (στ. 20, 24, 31), ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι μόνον περὶ ναοῦ πλέον πρόκειται καὶ περὶ σωτηρίας ἐκ τῆς ἐρειπώσεως τούτου φροντίζει νῦν πλέον αὕτη (στ. 14, 17). Εἰκοσιν ἔτη προηγουμένως ἀναφέρεται ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, ὅστις ἔχει μερίδιον εἰς μυρεψικὸν ἐργαστήριον παρὰ τὸν Ἅγιον Μηνᾶν κείμενον.¹ Δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι εἶναι ὁ αὐτός, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ μονυδρίου τῆς δωρητρίας φαίνεται ὅτι χρονολογεῖται ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. Ποῦ ἔκειτο ὅμως ὁ ναὸς οὗτος τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων καὶ τί ἀπέγινε; Ὅπως εἶδομεν, πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσωμεν παρὰ τὴν Πλατείαν τῆς Ἀγορᾶς ἢ τὴν σημερινὴν Πλατείαν δικαστηρίων καὶ πολὺ πλησίον τῆς Ἐγγατίας ὁδοῦ, δυτικῶς δὲ τῆς Ἀγορᾶς, ἀφοῦ εἰς τὴν δυτικὴν αὐτῆς πλευρὰν ἐτοποθετήσαμεν τὴν ἐβραϊκὴν συνοικίαν, νοτιοδυτικῶς τῆς ὁποίας ἔκειτο ὁ ναός. Πλησιάζομεν ὅμως οὕτω πολὺ πρὸς τὴν Παναγίαν τῶν Χαλκέων. Τὸ περιέργον εἶναι ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἰδρυτικὴν αὐτοῦ ἐπιγραφὴν ὡς ναὸς τῆς Θεοτόκου ἀνεγερθεὶς βυζαντινὸς ναός, ὁ λεγόμενος σήμερον Παναγία τῶν Χαλκέων,² διετεθήρησε τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ναοῦ τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, διότι α) ἔχει λατρευτικὴν εἰκόνα τῶν Μαρτύρων τούτων καὶ πανηγυρίζει τὴν ἡμέραν τῆς ἐπετείου αὐτῶν (9ην Μαρτίου) καὶ β) ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ δὴ ὑπὸ τῶν γεροντοτέρων Σαράντα Μάρτυρες καὶ οὐχὶ Παναγία τῶν Χαλκέων. Ὡς γνωστόν, τὸ ὄνομα τοῦ ναοῦ «Παναγία τῶν Χαλκέων» προέρχεται ἐκ μεταφράσεως τοῦ τουρκικοῦ «Καζαντζιλάρ-Τζαμί», ὅπως ὠνόμαζον οἱ Τούρκοι τὸ μνημεῖον, λόγῳ τῆς γειτονίας τῶν ἐκεῖ εἰς παμπυλαίαν θέσιν εὐρισκομένων χαλκευτικῶν ἐργαστηρίων, μεταφράσεως, γενομένης τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Μ. Χατζηϊωάννου.³ Ἡ ὀνομασία λοιπὸν Παναγία τῶν Χαλκέων εἶναι λογία μετάφρασις καὶ ἐπεβλήθη ἐκ τῶν ἄνω. Συμβαίνει ὅμως καὶ κάτι ἄλλο περιέργον. Ὡς γνωστόν, αἱ τοιχογρα-

¹ F. Miklosich - J. Müller, Acta et Diplomata graeca Medii Aevi. Bd. II. Acta Patriarchatus. Wien 1862, σ. 525 (ἀριθ. DCLXIV τοῦ 1400). Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ R. Janin, Échos d' Orient 34 (1935), σ. 70, ὑποθέτει ὅτι τὸ ἔγγραφο ἀναφέρεται εἰς ναοὺς καὶ μόνὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφοῦ ἐν αὐτῷ (σ. 526) δροῦν πρόσωπα τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως ὁ μητροπολίτης Ἰσιδώρος καὶ ὁ μέγας οἰκονόμος Θεσσαλονίκης.

² Βλ. τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς παρὰ Δ. Εὐαγγελίδου, ἐνθ' ἄνω. σ. 10: *ε...εἰς ναὸν περιβλεπὸν τῆς Θεοτόκου...*

³ Μ. Χατζη - Ἰωάννου, Ἀστυγραφία τῆς Θεσσαλονίκης, ἤτοι τοπογραφικὴ περιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 1. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1880, σ. 95.

φία τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον σύγχρονοι πρὸς τὴν ἰδρυσιν τοῦ ναοῦ (πρῶτον ἡμῖσι 11ου αἰῶνος). Εἰς τὸν δυτικὸν ὅμως τοῖχον τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ εἰς τοὺς τοίχους τοῦ νάρθηκος ὑπάρχει δεύτερον στρώμα τοιχογραφιῶν, τὸ ὁποῖον ἀλλαγῶς μὲν ἐκάλυπεν, ἀλλαγῶς δὲ ἀντικατέστησε τὸ εἰς τὰς θέσεις ἐκεῖνας καταστραφέν πρῶτον στρώμα.¹ Τὸ δ' εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ, τοῦ τοίχου δηλαδὴ τοῦ χωρίζοντος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νάρθηκος, δεύτερον τοῦτο στρώμα, φέρον λείψανα τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι εἰκονίζονται τρεῖς οἴκους τοῦ Ἀκαθίτου ὕμνου, θεωρεῖται ὑπὸ τῶν εἰδικῶς μὲ τὸ θέμα ἀσχοληθέντων ὡς γεγνημένον εἰς τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ 14ου αἰῶνος.² Τοῦτο δεικνύει ἐπιδιορθώσιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ εἰς τὸ τέλος τοῦ 14ου ἢ ἴσως, διατὶ ὄχι, καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 15ου αἰῶνος. Οὕτω προβάλλει ἡ τολμηρὰ ὑπόψια, μήπως τὸ δεύτερον τοῦτο στρώμα τοιχογραφιῶν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην προέροχεται ἐκ τῶν ἐπιδιορθώσεων, εἰς τὰς ὁποίας προέβη ἡ μονὴ Διονυσίου ἐντὸς τῆς δεκαετίας 1420 — 1430 εἰς τὸν ναὸν τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, ἀναλαβοῦσα τὴν δωρεὰν τῆς Μαρίας Ἁγιορειτίσσης. Ὑπάρχον βεβαίως σημαντικὰ ἐμπόδια διὰ τὴν ταύτισιν τῶν τῶν δύο ναῶν. Ταῦτα εἶναι: Πρῶτον τὸ ὄνομα τοῦ ναοῦ. Πῶς νὰ δεχθῶμεν χωρὶς μαρτυρίαν μετονομασίαν τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς ναὸν τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, γενομένην ἄγνωστον πότε, καὶ δὴ παρὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἰδρυτικῆς ἐπιγραφῆς, ἣτις σφύζεται ἀκόμη καὶ ὀνομάζει ρητῶς τὸ μνημεῖον ναὸν τῆς Θεοτόκου; Δεύτερον, τὸ τουρκικὸν τέμενος Καζαντζιλάρ - Τζαμί. Δεδομένου ὅτι τὸ μονύδριον τῆς δωρητρίας ἐγένετο διὰ τοῦ ἐγγράφου ἡμῶν μετόχιον τῆς μονῆς Διονυσίου, πῶς ἐξηγεῖται ὅτι τοῦτο μετεβλήθη εἰς τουρκικὸν τέμενος, ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔθιξαν, ὡς γνωστόν, τὰ μετόχια μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους; Μέρους ὅτου νεώτεροι πηγαὶ ἄρουν τὰς δυσκολίας ταύτας, θὰ παραμῆν πάντως ἀνεξιχνίαστον πῶς μετὰ τὸσον μακροχρόνιον διακοπὴν τῆς παραδόσεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀνεβίωσεν εἰς νεωτέρους χρόνους ἡ ἀνάμνησις τοῦ ναοῦ τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ καὶ δὴ ἐν τῇ βυζαντινῇ ναῶ τῆς λεγομένης Παναγίας τῶν Χαλκῶν; Ἐν πάσει ὁμως περιπτώσει καὶ ἐὰν ἡ ταύτισις δὲν ἀποβῇ δυνατὴ, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ναὸς τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων ἔκειτο πολὺ πλησίον τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν.

¹ Α. Συγγοπούλου, Αἱ ἀπολεσθεῖσαι τοιχογραφίαι τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν Θεσσαλονίκης. Μακεδονικά 4 (1956), σ. 1-19. Ἰδίαι σ. 1 καὶ σ. 3

² Βλ. Α. Συγγοπούλου, Αἱ ἀπολεσθεῖσαι τοιχογραφίαι κτλ., ἐνθ' ἀνωτ. σ. 1 καὶ πρὸ παντὸς παλαιότεραν μελέτην τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκῶν, ἐν περιοδικῷ Γρηγόριος Παλαμάς 2 (1918), σ. 562-567 καὶ σ. 662-669. Περιγραφή τῶν ἐν λόγῳ τοιχογραφιῶν σ. 662. Χρονολόγησις σ. 666.

4. Ἀνακεφαλαίωσις.

Ἐάν ἀνακεφαλαιώσωμεν τὰ διδάγματα ἐκ τοῦ μικροῦ, ἀλλ' οὐχὶ ἀσημάντου ἐγγράφου μας.

Διὰ τὴν βυζαντινὴν προσωπογραφίαν τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος τοῦτο παρουσίασε παλαιούς γνωστούς, τὸν ἠγούμενον τῆς μονῆς Διονυσίου Δανιήλ, γνωστὸν ἀπὸ τοῦ 1416, τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Συμεών, τοῦ ὁποίου ἐπεβεβαιώθη ἡ ἀρχιερατεία ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1420, τὸν ἱερομνήμονα τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης Χονδροχείλην, τοῦ ὁποίου κατέστη γνωστὸν τὸ μικρὸν ὄνομα (Δημήτριος) καὶ ὁ ἱερατικὸς βαθμὸς (διάκονος), ἀλλὰ καὶ νέα πρόσωπα, ζῶντα ἐν Θεσσαλονίκη τὸ 1420: τὴν ἄγνωστον ἀλλαχόθεν Μαρίαν τὴν Ἀγιορείτισσαν, τοὺς γνωστὰ βυζαντινὰ ὀνόματα φέροντας μάρτυρας, Δημήτριον Συναδηγόν, Νικόλαον Ἀπόκαυχον, Δημήτριον Μαρμαράν καὶ Μανουὴλ Κανστρίσιον.

Διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης τοῦτο ἐβοήθησε νὰ ἀνευρεθῇ ἡ θέσις τοῦ «Γκέττο» τῶν, πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ἐξ Ἰσπανίας ἐπηλύδων, βυζαντινῶν Ἑβραίων κατοίκων τῆς πόλεως, καὶ τοῦτο ἐτοποθετήθη εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς βυζαντινῆς Ἀγορᾶς ἢ τῆς σημερινῆς Πλατείας δικαστηρίων. Δυστυχῶς τὸ καλὸν ἐγγράφον ἄφησεν ἄλυτον τὸ πρόβλημα τῆς τοποθετήσεως τοῦ ναοῦ τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, ὁ ὁποῖος, ἐάν παρ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν βυζαντινὸν ναὸν τῆς σημερινῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν, πάντως πολὺ πλησίον αὐτοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ κεῖται.